

УДК: 37.014.2.022(092)

Л.П. ПРОЦАЙ

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава

Л.М. ТОЛСТОЙ І В.А. ЄВТУШЕВСЬКИЙ: ДВА ПОГЛЯДИ НА МЕТОДИ НАВЧАННЯ У НАРОДНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається полеміка Л.М. Толстого і В.А. Євтушевського на сторінках педагогічної періодики з нагоди впровадження зарубіжної методики навчання у народних школах ХІХ ст.

Ключові слова: Л.М. Толстой, В.А. Євтушевський, народна школа, зміст навчання, принципи навчання, методи навчання.

Постановка проблеми. Відповідно до ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень та в умовах інтеграції освіти України до європейсько-го та світового освітніх просторів одним із важливих напрямків її реформування є оновлення змісту та форм організації навчально-виховного процесу. У зв'язку з цим зростає інтерес науковців до змісту та методів навчання в зарубіжних навчальних закладах. Тому актуальним є вивчення та використання історичного досвіду впровадження зарубіжної методики навчання у вітчизняну систему освіти.

Аналіз наукових досліджень. Базові засади сучасної української цілісної системи методичного та організаційного забезпечення навчального процесу закладені в другій половині ХІХ століття. Інтенсивний розвиток початкової освіти в пореформений період сприяв активному пошуку і впровадженню нових прогресивних методик навчання дітей у народних школах. Для позначення початкової ланки в системі освіти вживалися, як правило, поняття „початкова школа,“ „народна школа,“ „початкова народна школа,“ „народне училище.“ Під народною школою ми розуміємо початкову школу, організовану для найбільш вразливих верств населення, зокрема, для селянства.

Проблема методів навчання у народній школі розглядалася у працях провідних представників дидактики і методики (К. Ушинського, М. Бунакова, В. Миропольського, П. Каптерева, М. Демкова, В. Водовозова, Д. Тихомирова, В. Флерова та ін). Так, у 1877 р. В. Миропольський у журналі „Народная школа“ зазначав, що без правильно обраного методу школа не може розраховувати не тільки на швидкість, легкість, ґрунтовність засвоєння навчального матеріалу, але і взагалі на будь-який задовільний результат у навчанні [5].

У період незалежної України процес становлення та розвитку початкової школи є предметом детального та глибокого вивчення: Т. Довженко (словесні методи навчання у діяльності початкових шкіл України другої половини ХІХст., І. Петренко (церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої урядової політики царської Росії (1884-1917рр.)), Н. Коляди (розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.)), Л. Корж (освітня діяльність земств Харківської губернії (в кінці ХІХ- на початку ХХ століття)) та ін.

Метою нашої розвідки є аналіз полеміки Л. Толстого та В. Євтушевського на шпальтах педагогічної періодики з нагоди впровадження зарубіжної методики навчання в народній школі ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Проблема змісту та методів навчання в народній школі обговорювалася на сторінках усіх педагогічних журналів другої половини ХІХ ст. Недостатній педагогічний досвід та відсутність чіткої вітчизняної педагогічної теорії стояли на перешкоді її вирішення. З цієї причини багато педагогів вивчали і запозичували „найкращі“ закордонні методи навчання. Найпоширенішим було захоплення німецькою педагогікою.

Відомий російський педагог-методист М. Бунаков писав: „Потреба створити народну школу... захопила нас зненацька, цілком не готовими до справи: у нас не було ані навчальних книг, ані учителів-професіоналів, ані керівництва. Мимоволі довелося звернутися за живими прикладами і зразками до сусіднього народу, багатого на досвід, і педагогічну літературу; який володіє міцно організованою народною школою і авторитетними діячами на терені народної освіти, на зразок Адольфа Дістервега” [цит. за 6, с.37].

Серед педагогів-методистів другої половини XIX ст., а саме Й.Паульсона, С. Бобровської, З. Вуліха, В. Воленса, М. Бунакова, Ф. Сіماشко та ін., які підтримували і обґрунтовували думку про необхідність звернення до зарубіжного досвіду, ми знаходимо Василя Адріановича Євтушевського – методиста-математика, співробітника (пізніше головного редактора) педагогічного журналу „Народная школа.” Проте не всі педагоги розділяли думку про ефективність німецьких методів навчання і виступали з глибокою критикою щодо їх застосування в народній школі.

Так, особливо гострою була полеміка між Л. Толстим, В. Євтушевським та М. Бунаковим, що розгорнулася на сторінках педагогічних журналів і була зумовлена публікацією Л. Толстого „Про народну освіту,” надрукованою у 1874 році в „Отечественных записках” [8]. Ця стаття є зверненням до голови московського комітету грамотності Й. Шатілова з приводу результатів експерименту впровадження системи викладання за новими, загальноприйнятими методами і за методом графа Л. Толстого.

Слід зазначити, що публікація викликала резонанс у суспільстві завдяки популярності й талановитості її автора – Л. Толстого. Редактор журналу „Народная школа” Ф. Медніков зауважував: „Якби автором статті не був гр. Толстой, усім відомий письменник, а публікація розміщена не на сторінках журналу „Отечественные записки,” ... – вона була б не тільки непоміченою, а й віднесена до числа непослідовних, відсутніх логічних міркувань, дивних, ексцентричних, ..., таких, під якою б не підписався жоден із співробітників видання” [4, с.1]. Його вразило те, що, критикуючи представників „нового” навчання, Л. Толстой у своїй статті описував народну школу, що зовсім не нагадує Яснополянську, яка була представлена в нарисах і статтях журналу „Ясная Поляна.” С. Бобровська, гостро критикуючи педагогічну працю Л. Толстого, зазначала, що він „береться за справу, очевидно, йому зовсім не знайому і своїм дивним, легковажним вчинком проти серйозних і плідних праць російських діячів на поприщі народної освіти сам затьмарює ореол своєї літературної слави” [1, с. 19].

Восени 1874 року вийшла публікація „Ответ на статью графа Л. Толстого „О народном образовании”” В. Євтушевського та стаття М. Бунакова „Лист до редактора з приводу статті гр. Толстого” на сторінках журналу „Семья и школа,” в якій автор відзначив, що вся стаття великого автора „Війни і миру” пронизана брехнею, і ця брехня полягає: „по-перше, в ідеально фальшивих переконаннях народу; по-друге, у навмисному спотворенні значення тієї теорії навчання, яка гр. Толстому не подобається; по-третє, у зухвалому ставленні до чужих праць” [2, с. 140].

Вищезазначена праця Л. Толстого та дискусії навколо неї не раз обговорювалися та аналізувалися відомими освітніми діячами як за життя її автора, так і після його смерті, зокрема Ф. Медніковим, Ю. Сіماشко, С. Бобровською, К. Вентцелем та ін. За свідченнями одного із сіддесятиків XIXст., тоді „не було місця, де б тебе не питали: а Ви за кого: за Толстого чи за Євтушевського?” [цит. за 7, с. 606].

Ми не будемо заглиблюватися у зміст всієї статті, а лише зупинимося на загальнодидактичних її аспектах.

Основною причиною, що викликала суперечку і стала темою „великої” дискусії не тільки між Л. Толстим та В. Євтушевським, а й усією педагогічною громадськіс-

ту, була різнобічність поглядів на визначення та зміст загальнопедагогічних: освіти, розумовий розвиток, знання; дидактичних категорій: навчання, зміст навчання, принципи навчання, методи навчання.

Стаття Л. Толстого „Про народну освіту” складається із двох частин: перша – „негативна” – пронизана гострою критикою педагогів, що пропагують „нові німецькі” принципи та методи навчання (принцип наочності, катехізація навчання, метод Грубе-Євтушевського, звуковий метод навчання грамоті); друга – „позитивна” – своєрідне вирішення проблеми змісту та методів навчання в народній школі.

У різноманітних виданнях та на засіданнях педагогічних гуртків було відмічено, що стаття „Про народну освіту” сильна лише у своїй „негативній” частині і слабка у „позитивній.” Тому, на наш погляд, аналіз „позитивної” частини статті допоможе з’ясувати причини, що сприяли своєрідному розв’язанню Л. Толстим головних дидактичних питань і стали критерієм для викладу „негативної” частини.

Шукаючи відповідь на ключове питання: *“чому навчати і як навчати,”* автор статті дослідив усю вітчизняну та зарубіжну літературу. Але жодної відповіді не отримав. Отже, Л. Толстой робить висновок про те, що *„такого питання для педагогіки як науки взагалі не існує, ...”* [8, с. 344]. У зв’язку з цим, покладаючись на свій педагогічний такт, відмовившись від будь-яких педагогічних теорій, Л. Толстой наголошує на тому, що „все написане у педагогічному світі для школи відділяється від дійсності бездонною прірвою, і що із запропонованих теорій, більшість яких, наприклад: наочне навчання, звукові прийоми, природничі науки та ін., не сприймаються учнями” [8, с. 345]. Тому, на думку автора, *„єдиним критерієм педагогії є свобода, єдиним методом є досвід”* [8, с. 347].

В. Євтушевський на такі гучні заклики Л. Толстого щодо відсутності ефективних педагогічних методів і теорій наводить ряд заперечень і прикладів педагогічних праць як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів (Л. Модзалевського, М. Весселя, Ф. Раумера, К. Шмідта та ін.), які першочерговим завданням своєї діяльності ставили вирішення питань: *„чому і як навчати,”* після чого робить висновок про те, що „гр. Толстой, або користувався слабкими педагогічними працями, або обмовився” [3, с. 8].

Окрім того, В.Євтушевський у своїй статті „Ответ на статью графа Л. Толстого...” детально заглиблюється в історію розвитку педагогічної думки, аналізує періоди її розвитку і доводить протилежне.

Перший період, зауважує педагог, характеризується тим, що в навчанні на першому місці була наука, а учень був лише об’єктом її поглинання. З цієї точки зору і вирішувалися питання змісту та методів навчання: учитель повинен викласти зміст параграфа, а учень усвідомити і вивчити його.

Другий період, зазначає В. Євтушевський, характеризується тим, що в навчанні на першому плані виступає особистість учня і розвиток його здібностей. Серед основоположників такого навчання педагог виділяє французького філософа Ж.-Ж. Руссо та швейцарського педагога-демократа Й.Г. Песталоцці. Принципи навчання Ж.-Ж. Руссо і практичне їх застосування у Й.Г. Песталоцці та його послідовників здійснили реформу як у змісті, так і в методах початкового навчання. Так, зазначає В.Євтушевський, головний принцип Ж.-Ж. Руссо – повна *свобода виховання*, а головні положення навчання за Й.Г. Песталоцці базуються на виборі методу, а не змісті навчального матеріалу, а будь-яке навчання повинно виходити від самих дітей і їх природи. Слід зауважити, що, на думку В.Євтушевського, поставивши на перший план розвиток учнів, вчені занадто відсторонили вплив на цей розвиток науки.

Аналізуючи другий період розвитку педагогічної думки, В. Євтушевський доводить той факт, що Л. Толстой, критикуючи зарубіжні методи навчання, є їх при-

хильником: „Марно гр. Толстой у статті глузливо відгукується про Песталоцці. Він є його точним послідовником у розв'язанні обох питань: чому навчати і як навчати?” [3, с. 8].

Третій період у розвитку педагогіки, зазначає В. Євтушевський, характеризується тим, що принципи другого періоду перебувають у тісному зв'язку з принципами першого. Надаючи рівнозначності формальній і матеріальній меті навчання, педагоги розвиток розумових здібностей учня ставлять у залежність від змісту науки і процесу пізнання учнями законів науки в чіткій педагогічній системі. Зміст навчального предмету і метод його викладу залежить від співвідношення навчального матеріалу, віку і розвитку учня – *принцип природовідповідності*. Навчання починається із закріплення, пояснення та узагальнення відомих учням знань. Учень свідомо сприймає зміст навчального матеріалу, самостійно підходить до його розуміння і повного засвоєння. Таким чином, учень виховує у собі звичку серйозно і уважно ставитися до предмету дослідження, результатом чого є впевненість у своїх розумових силах і здібностях у навчанні.

„Серед діячів цього періоду, дійсно багато німців, – зауважує педагог, – зокрема Дістервег, Грубе, Любен, Керь і француз Браун.” Из вітчизняних педагогів В. Євтушевський вказує на великого педагога, філософа і психолога К. Ушинського і зазначає, що „антропологію Ушинського ще довго будуть вивчати педагоги, і бажаю лише, щоб вони навчилися ґрунтовно розуміти її. З того, що більшість не розуміє, гр. Толстой робить висновок, що все це дурниці. Я роблю інший висновок, що більшість недостатньо підготовлені до розуміння” [3, с. 13].

Таким чином, В. Євтушевський спростовує закиди Л. Толстого про те, що педагогіка як наука до середини ХІХ століття не ставила питання змісту та методів навчання.

Далі у своїй праці вчений переходить до розгляду таких педагогічних понять, як *педагогічний такт* і *педагогічний досвід*, які Л. Толстой вважає головними критеріями у вирішенні проблеми змісту та методів навчання. З цього приводу у В. Євтушевського є своя точка зору: „Я думаю, що педагогічний такт не стільки обумовлюється вродженістю, не стільки виробляється внаслідок особистого досвіду, ..., а найбільше залежить від тривалого знайомства з дітьми, з теорією і практикою виховання і навчання дітей, з дослідями і спостереженнями інших педагогів” [3, с. 14].

Таким чином, на думку В. Євтушевського, особистий педагогічний такт є недостатньою основою при вирішенні загальнопедагогічних питань. А щодо педагогічного досвіду окремої особистості, педагог переконує, що досвід однієї людини у справі, яка вирішується століттями, майже не враховується.

Ще один критерій, який Л. Толстой вважає ключовим у вирішенні проблеми змісту і методів навчання, це – *свобода* учнів у виборі змісту і прийомів викладання. В.Євтушевський це цілком заперечує і наводить ряд аргументів: „по-перше, діти взагалі охоче сприймають те, що приваблює, а забава не може бути предметом навчання; по-друге, ставлення дітей до предмету навчання цілком залежить від учителя, а не від предмета. .... Крім того, такий шлях виключає будь-яку послідовність вивчення матеріалу, оскільки виключає все те, що сприймається дітьми неохоче. ... А якщо вже й вирішувати питання з цієї точки зору, то наочне навчання, що так сильно критикував Толстой, буде найцікавішим для дітей” [3, с. 16].

Таким чином, В. Євтушевський спростовує усі три критерії (педагогічний такт, педагогічний досвід, свобода учнів у виборі змісту і прийомів навчання), запропоновані Л. Толстим, і звертається до читача: „Чи міг автор статті про народну освіту, на основі цих трьох критеріїв, правильно вирішити питання: чому навчати і як навчати?” [3, с. 17].

Однак, на основі своїх переконань Л. Толстой визначає такі головні дидактичні поняття, як „процес навчання,” „зміст навчання,” „принципи навчання” та „методи навчання.”

Так, процес навчання письменник визначає як *відносини* між двома суб'єктами або двома групами суб'єктів, метою яких є освіта. Це визначення автор вважає загальним. При цьому автор зазначає, що „в народній освіті не можна ставити питання: як дати найкращу освіту? ... А потрібно ставити питання: як налагодити найкращі відносини між бажаними навчатися і бажаними навчати?” Тобто головне в організації навчання, за Л. Толстим, є налагодження найкращих відносин між суб'єктами навчальної діяльності.

Визначення змісту навчання Л. Толстой цілком покладає на народ: „Чому навчати дітей у народній школі, ми можемо дізнатися лише від народу,” – пише Толстой, а далі відповідає: „Народ визнає дві сфери знань, ... , – мова і математика, а все інше вважає дрібницями. Я думаю, що народ цілком правий” [8, с. 349].

Як уже зазначалося, Л. Толстой відхиляє принцип наочності в навчанні, називаючи наочність „німецькими штучками” і зазначає, що „будь-яке наочне навчання народ завжди і всюди вважає марними дрібницями” [8, с. 348]. Головний принцип навчання, за Л. Толстим, – *принцип свободи*, що характеризується свободою учнів (а точніше їх батьків) у виборі змісту навчання, методів навчання та організації процесу навчання, а міра цієї свободи визначається компетентністю учителя.

Шукаючи відповідь на питання: як навчати? який метод найкращий?, Л. Толстой переформулює їх: „які найкращі відносини повинні бути між учителями та учнями ?” І зразу ж дає відповідь про те, що такі відносини повинні бути природними і характеризуватися непримусовістю учнів у виборі змісту, методів та форм організації навчання, який спонукається збуджувати інтерес учнів до навчання. Побудувати такі відносини, за Л. Толстим, означає відмовитися від будь-яких упереджених теорій і лише покладатися на власний педагогічний такт та досвід [8, с. 350-351].

Як показав аналіз статті Л. Толстого, результатом його міркувань, на наш погляд, є замкнуте коло, а конкретного визначення або пояснення „народного методу” навчання, за Л. Толстим, у статті не прозвучало. Ймовірно, що реалізація навчальної діяльності за такими критеріями і є методом Л. Толстого.

Однак, В. Євтушевський, аналізуючи педагогічну теорію Л. Толстого, зазначає значні її розходження з практикою і наводить ряд прикладів такого протиріччя, зокрема, щодо змісту освіти, який за Л. Толстим визначає народ. Так, Євтушевський зауважує на тому, що окрім вивчення мов та математики, які обрав народ, Л. Толстой у своїй азбуці дає майже весь курс фізики.

Що стосується „негативної” частини статті – критики зарубіжних методів навчання та їх упровадження у вітчизняній школі, то слід зазначити, що звуковий метод навчання граматиці, який пропагував М. Бунаков, отримав велике визнання спеціалістів і до цього часу використовується. Метод вивчення чисел Грубе був запропонований В. Євтушевським лише частково, зокрема при вивченні чисел від 1 до 20, при вивченні ж наступних чисел методист був цілком самобутній, а його праця „Методика арифметики” (1872р.) є авторською методикою, основні принципи якої різняться з основами Грубе.

Відзначмо, що полеміка В. Євтушевського і Л. Толстого охопила не лише різноманітні уявлення про методику навчання дітей арифметики та грамоти, а про цілі і задачі народної школи, її характер, про рівень професійної підготовки вчителя, про роль земства і т.і. Відмінність педагогічних поглядів Л. Толстого і В. Євтушевського сприяли розвитку вітчизняної педагогічної думки, вдосконаленню підготовки учителів для народної школи.

Існує думка, що В. Євтушевський не був новатором, пропагандистом яких-небудь нових ідей. Проте, на наш погляд, цей вчений зробив багато для того, щоб утілити в життя школи ті світлі передові думки і починання, які надихали вчених 60 - 70-х рр. XIX ст. Він був педагогом, який цінував ідеї тільки у дії і не визнавав їх „у кабінетній розробці”.

Висновки. Сьогодні, маючи багато теоретичних розробок, школа продовжує стояти перед „вічним питанням”: як талановито і розумно втілити їх у життя, у практику? Тому звернення до досвіду минулого, зокрема досвіду В. Євтушевського, є актуальним, що зумовлює напрямки подальших наших досліджень.

Список використаної літератури

1. Бобровская С.Н. По поводу статьи графа Л. Толстого „О народном образовании” / С. Бобровская. – С.-Птб: Типография А.М. Котомина, 1875. – 19 с.
2. Бунаков Н. Ф. Письмо к редактору по поводу статьи графа Л. Толстого / Н.Ф. Бунаков // Семья и школа. – 1874. № 10. – Кн. 2. – С. 139-146.
3. Евтушевский В.А. Ответ на статью графа Л. Толстого „О народном образовании” / В. Евтушевский. – С.-Птб: Типография В. Березовского и комп. 1874. – 63с.
4. Медников Ф. „О народном образовании ” Графа Л.Н. Толстого / Ф. Медников. – С.-Птб: Типография А.М. Котомина, 1874. – 25с.
5. Миропольский В. О методах обучения / В. Миропольский // Народная школа. – 1877. – № 10. – С. 63.
6. Нестерова И. Н. Проблемы начального образования в педагогической и культурно-просветительской деятельности Н. Ф. Бунакова в контексте общественно-педагогического движения 60-90-х гг. XIX века : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Воронеж, 2002. – 210 с.
7. Прудников В.Е. Русские педагоги-математики XVIII-XIX веков: пособие для учителей / В.Е.Прудников. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. – 640с.
8. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения / Л.Н. Толстой. – М.: Педагогика. – 1989. – с. 544.

Л.П. Процай

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко,
Полтава

Л. М. ТОЛСТОЙ И В.А. ЕВТУШЕВСКИЙ: ДВА ВЗГЛЯДА НА ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В НАРОДНОЙ ШКОЛЕ

В статье рассматривается полемика Л.М. Толстого и В.А. Евтушевского на страницах педагогической периодики по поводу внедрения зарубежной методики обучения в народной школе XIX в. Ключевые слова: Л.Н. Толстой, В.А. Евтушевский, народная школа содержание обучения, принципы обучения, методы обучения.

L.P. Protsai

Poltava National Pedagogical University named after V.G.Korolenko, Poltava

L.M. TOLSTOI AND V.A. YEVTUSHEVSKYI: TWO POINTS OF VIEW CONCERNING PRINCIPLES AND METHODS OF TRAINING IN POPULAR SCHOOL.

Polemics of L.M. Tolstoi and V.A. Yevtushevskiy in pedagogical periodicals regarding to introduction of foreign training methods in popular schools in XIX century have been considered in the article.

Key words: L.M. Tolstoi, V.A. Yevtushevskiy, popular school, content of training, principles of training, methods of training.